

С.А. Каріков
ОСОБЛИВОСТІ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ
РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

У статті розглянуто проблему лютеранської конфесіоналізації в Німеччині. Визначено головні напрями її поширення, схарактеризовано програмні документи. Зроблено висновки щодо посилення князівської влади і лютеранської ортодоксії в середині XVI ст. та щодо взаємозв'язку цих явищ.

Ключові слова: конфесіоналізація, лютеранський, Реформація, євангелізм, Церква.

Характеристика основних засад сучасного суспільства передбачає звернення до витоків його ідеології, яка нерозривно пов'язана із трансформацією різних сфер соціального життя. В Європі ця трансформація розпочинається в епоху раннього Нового часу (XVI – початок XVII ст.). До парадигм вивчення проблем цієї епохи сучасними істориками належить конфесіоналізація. Складність та неоднозначність її змісту і складових частин зумовлює розбіжності дослідницьких характеристик.

Е.В. Цесден визначив конфесіоналізацію (застосувавши поняття «утворення конфесій») як духовне і організаційне зміцнення, що після розколу християнської релігії на різні взаємно ворожі віросповідання привело до утворення напівстабільного церковного устрою. Цей процес охопив догматичну, конституційну і релігійно-моральну сфери [1, S. 251–252]. На думку дослідника, це явище бере початок у другій половині XVI ст., коли в різних країнах Європи було укладено низку документів, що регламентували церковне життя: Шотландське віросповідання 1560 р., Бельгійське віросповідання 1561 р., Женевський церковний статут 1561 р., Гейдельберзький катехізис 1563 р., Гельветське віросповідання 1566 р. Лютеранську ж конфесіоналізацію в Німеччині автор пов'язує з прийняттям у 1580 р. «Книги згоди» (Konkordienbuch), яка стала канonom нової Церкви [2, S. 207]. Г. Шиллінг визначає три напрями конфесіоналізації, – лютеранський, реформатський (кальвіністський) та католицький – розпочинаючи їх відлік з підписання Аугсбурзького релігійного миру 1555 р.; при цьому поширення кальвінізму він характеризує як «другу Реформацію» в Німеччині [3]. Р. Кох пов'язує початок конфесіоналізації із завершенням у 1563 р. Тридентського Собору, на якому було визначено головні напрями оновлення католицизму [4].

На нашу думку, сутність конфесіоналізації визначається не лише догматичним оформленням різних віросповідань, що розпочалося в Німеччині після укладення Аугсбурзького релігійного миру та поширилося в інших європейських країнах. Конфесіоналізація нерозривно пов'язана з попередніми подіями Реформації, які вплинули не лише на релігійне і церковне життя, а й на соціально-економічний, політичний, культурний розвиток німецьких земель, визначили зміни у менталітеті суспільства.

Слід зазначити, що у 20-50-і рр. XVI ст. в Німеччині вже було закладено головні принципи євангелічного віросповідання. Зокрема, «Книга згоди» розвивала і закріплювала головні положення Аугсбурзького віросповідання 1530 р. Тому для характеристики конфесіоналізації необхідно звернутися до проблем становлення і розвитку лютеранства.

Мета статті – схарактеризувати специфіку євангелічно-лютеранського вчення та особливості його утвердження в німецьких територіях.

Ідеологи Реформації виступали за розрив із центром середньовічного католицизму – папським Римом, заперечували догматику та культ середньовічного католицизму і намагалися утвердити незалежні від Рима національні церковні організації. Опора на Священне Писання, а не на папські булли, зміцнення особистої віри людини в Божу милість і можливість спасіння стали основними принципами євангелічного руху [5, с. 258–259].

В. Райнхард убачає загальну мету політики конфесіоналізації у вихованні людей відповідно до норм певної Церкви. Головним шляхом досягнення цієї мети став контроль віруючих за допомогою спеціальних інституцій [6, S. 18]. Варто зазначити, що ця характеристика розкриває один аспект конфесіоналізації – церковний. Водночас світська влада була зацікавлена у посиленні власного впливу на підданих: церковні інтереси при цьому розглядалися князями та магістратами лише як засіб для реалізації власних цілей.

Ця тенденція помітна уже у перших євангелічних статутах, запроваджених наприкінці 20-х рр. XVI ст. Зокрема, у Брауншвейзькому статуті (1528) було встановлено порядок ординації євангелічних священнослужителів. Важливу роль у ньому відігравали магістрати: представники міської Ради разом із суперінтендентами затверджували кандидатури, запропоновані общиною на посаду парафіяльного проповідника [7, S. 374]. Вплив влади на бюргерство знаходив вияв і в новому порядку богослужіння: кожен євангелічну проповідь належало розпочинати із виголошення хвали владі [7, S. 440]. Тим самим ідея покори мала постійно впроваджуватися у свідомість парафіян.

Євангелічні церковні інститути не руйнували міську общину, а доповнювали її новими організаціями. Для матеріальної підтримки збіднілих бюргерів в часи Реформації почали організовуватися «спільні каси». Кожен бюргер, роблячи до них внески, мав розуміти, що сам може опинитися у скрутному матеріальному становищі і змушений буде звернутися по допомогу до такого закладу.

Необхідною умовою подолання соціальних проблем євангелізм визнав працю. Лютер зазначав: «Кожен, посівши свою посаду або займаючись своїм ремеслом, має приносити користь іншим і служити їм». Але в лютеранському вченні відсутня ідея про те, що людська доля заздалегідь визначена Богом, і матеріальні успіхи є свідченням «вибраності» окремої людини. У німецькому суспільстві XVI ст. індивідуалізм не належав до основних суспільних цінностей.

Принципи нового учення цілеспрямовано поширювалися реформаторами серед населення. Засобами цього стали богослужіння у церквах і шкільні уроки; перевірка їх проведення здійснювалася під час візитацій. Ідеологи євангелізму прагнули згуртувати бюргерів в єдине ціле. Обов'язковим для всіх міщан стало відвідання недільного богослужіння в парафіяльних церквах. Основу духовного розвитку суспільства реформатори вбачали в утвердженні норм Священного Писання. Так, у Брауншвейзько-Вольфенбюттельському статуті 1543 р. зазначено: пастори мають проповідувати «чисте, невикривлене слово Боже» [8].

Запрошення на рейхстаг до Аугсбурга, розіслане імператором Карлом V у січні 1530 р., дало прибічникам євангелізму сподівання на досягнення імперсько-правового визнання свого вчення. Проте для цього слід було довести спільні основи християнської віри, а також обґрунтувати необхідність реформ церковної організації через наявність численних зловживань. Проект такого документа у травні – червні 1530 р. був підготований Філіпом Меланхтоном [9, S. 15]. На наш погляд, цю подію можна вважати рубіжним пунктом лютеранської конфесіоналізації, оскільки в «Аугсбурзькому віросповіданні» вперше було чітко підкреслено специфіку євангелічного вчення порівняно з іншими християнськими конфесіями.

Меланхтон зазначив, що прибічники євангелізму визнають головні положення християнського Символу Віри, прийнятого на Нікейському Соборі у 325 р.: єдність Бога у трьох особах, первородний гріх, віру у Христа як Бога і Людину [9, S. 40–42]. Разом із тим в «Аугсбурзькому віросповіданні» були викладені положення, що принципово відрізняли догматику, культ та церковну організацію євангелізму від католицизму. До них належали учення про виправдання вірою, відмова визнання вищості церковних традицій над принципами Священного Писання. Від імені прибічників євангелізму Меланхтон обстоював необхідність причащення мирян під двома видами, заперечував целібат, виступав проти численних богослужінь, відкидав необхідність т.зв. «добрих справ» та обітниць, притаманних католицизму.

Хроніст наводить думку католицького єпископа Крістофа фон Стадіона, висловлену у приватній розмові після виголошення «Аугсбурзького віросповідання» 25 червня 1530 р.: «Ми не можемо заперечувати: те, що було виголошено [на рейхстазі], є чистою правдою» [10, S. 404]. Однак офіційна позиція католицьких теологів, висловлена у творі «Confutatio», виявилася ворожою змісту твору Меланхтона. Після цього імператор Карл V відхилив прохання євангелічного угруповання щодо визнання нового віросповідання [9, S. 16]. Та це не спинило боротьбу лютеран за досягнення поставлених цілей. «Аугсбурзьке віросповідання» увійшло до числа головних віросповідних книг Євангелічно-Лютеранської Церкви.

Невдача досягнення компромісу в Аугсбурзі прискорила об'єднання прихильників протестантизму. 27 лютого 1531 р. у Шмалькальдені був офіційно проголошений союз євангелічних князів (найбільш впливовими серед них були курфюрст Саксонський і ландграф Гессенський) і ряду німецьких імперських міст (зокрема, до союзу приєдналися Любек, Магдебург, Страсбург, Ульм). Метою союзу проголошувалася взаємна допомога при будь-якій загрозі «слову Божому, євангелічному вченню і нашій святій вірі» [11, S. 77]. Отже, прихильники євангелізму вже готувалися до ведення воєнних дій. Основними силами союзу були війська курфюрста Саксонського і ландграфа Гессенського, що у сукупності нараховували близько 12 тис. чоловік. Утворення Шмалькальденського союзу закріпило провідну роль князів у поширенні євангелізму.

Чинником, який призупинив остаточний розкол німецького суспільства за конфесійною ознакою, стала зовнішня небезпека. В умовах загрози вторгнення турок протестанти і католики у 1532 р. уклали Нюрнберзьке перемир'я. У 30-40-х рр. XVI ст. поширення лютеранського вчення було пов'язане із запровадженням нових євангелічних статутів. Характерною їх рисою стало посилення уваги до зовнішніх сторін церковної організації й обрядовості і звуження розгляду невирішених соціальних питань. Останні знаходили розгляд переважно в рамках системи церковної благодійності, яку регламентували спеціальні «статути про бідність» (Almosenordnungen).

Загострення протистояння євангелічного і католицького угруповань зумовило початок бойових дій між ними. Навесні 1547 р. війська Шмалькальденського союзу зазнали тяжкої поразки від католицьких сил у битві під Мюльбергом. 19 травня 1547 р. було підписано Віттенберзьку капітуляцію, яка зафіксувала перемогу католицького угруповання у Шмалькальденській війні [12, S. 158]. Однак на початку 50-х рр. XVI ст. позиції протестантів у Німеччині зміцнилися. Один з найбільш могутніх князів Моріц Саксонський, який перед тим виступив на боці католицьких сил, тепер знову приєднався до євангелічної коаліції, і після запеклих боїв війська Карла V вимушені були відступити з деяких захоплених територій.

За умовами Аугсбурзького миру 1555 р. католицьким та протестантським князям і правителям було надано свободу вибору віросповідання у своїх територіях, а їх підданим – право переселення до тих земель, де мешкали їхні єдиновірці. У 1576 р. цей порядок був закріплений у формулі, запропонованій юристом із Грейфсвальда Йоганном Стефані: «Чия влада, того і віра» [13, S. 142]. З урахуванням цього положення можна вважати справедливим визначення Аугсбурзького миру як правової основи конфесійної епохи [14, S. 157]. Саме внаслідок укладення релігійного миру 1555 р. «Аугсбурзьке віросповідання» здобуло імперсько-правове визнання [9, S. 16]. Однак умови миру поширювалися лише на тих протестантів, які визнали це віросповідання. Інших, в тому числі кальвіністів, продовжували вважати еретиками та переслідувати.

З укладенням Аугсбурзького миру лютеранство утвердилося переважно в північних, центральних та східних землях Німеччини; на півдні та заході більш розповсюдженим було реформатське вчення [2, S. 218]. Таку ситуацію можна пояснити територіальною близькістю південних і західних регіонів до Швейцарії та Франції, де на той час поширилося (а в Швейцарії переважало) вчення кальвінізму.

У другій половині XVI ст. територіальна організація Євангелічної Церкви остаточно підпадає під князівський контроль. Князі закріплюють свій вплив завдяки ряду прав: контролю богослужіння; нагляду за церковним майном і фінансовим забезпеченням священнослужителів; регулюванню сімейного життя. Фактично вони перетворюються на «верховних єпископів», які мали право вирішувати навіть релігійні та богословські питання. Ця система заступила середньовічне канонічне право [13, S. 148–152]. У 60-70-і рр. XVI ст. у діяльності Євангелічної Церкви посилюються риси ортодоксії. «Книга згоди» 1580 р. закріпила це становище, визнавши його поширення на всі території, правителі яких сповідували лютеранство.

На цей час традиції перевірок та регламентації охопили фактично всі сторони повсякденного життя. Управління Євангелічною Церквою в Саксонії, як і в інших лютеранських князівствах мало складну багаторівневу структуру. За правителем закріплювалося право верховного нагляду. Безпосереднє управління здійснювалося через Верховну консисторію та дві провінційні консисторії, що розташовувалися у Віттенберзі і Лейпцизі. Їх члени контролювали фінансові витрати, підготовку пасторів і вчителів. Головним церковним законодавчим органом був Генеральний Синод.

Центральне місце в контролі над рядовими священнослужителями займав інститут суперінтендентів, які входили в штат більшості міських установ і наглядали за моральністю пасторів. У повноваженнях консисторій і суперінтендентів був широкий спектр інструментів впливу на священників (іспити, інспекції парафій, перевірки фінансової звітності). Серйозні порушення статутних вимог поведінки могли привести не лише до осуду, але й до відсторонення пастора від виконання обов'язків за рішенням Синоду. Важливим показником була й освітня підготовка священників. Спектр такої підготовки був досить широким: від знання священних текстів до навичок роботи з аудиторією. Протестантський пастор зазвичай мав ґрунтовну теологічну й гуманітарну підготовку; він спирався на підтримку світської влади, яка не зупинялася перед регламентацією всіх сторін життя підданих, перетворюючи біблійські десять заповідей мало не на державний закон. У місті й, особливо, в сільській місцевості лютеранський священник виступав не лише як інтелектуал, але й як соціальний терапевт, готовий надати допомогу у вирішенні сімейних проблем і врегулюванні міжособистісних відносин. Він брав участь у різних формах соціального спілкування, водночас зберігаючи певну дистанцію від

пастви в одязі, поведінці і вченій елітарності. Ці побутові доповнення органічно вписувалися в коло його професійних обов'язків [15].

Таким чином, лютеранська конфесіоналізація є складним і багатоетапним явищем. Серед різних напрямів конфесіоналізації в Німеччині вона оформилася найраніше. На першому етапі (20-50-і рр. XVI ст.) євангелічний рух об'єднав різні соціальні сили (частина князів, бюргерство, селянство) навколо досягнення спільних цілей, головними з яких була ліквідація засилля Римсько-Католицької Церкви і формування національної церковної організації. Проте вже з 30-х рр. XVI ст. помітними стали розбіжності інтересів цих сил: на перший план у вирішенні суспільних питань вийшли князі. Підписання Аугсбурзького релігійного миру у 1555 р. дозволило Євангелічній Церкві легально діяти у тих землях, правителі яких були лютеранами, і тим закріпило можливість її цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість. Внаслідок цього у другій половині XVI ст. головним виявом лютеранської конфесіоналізації стає утвердження ортодоксії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Zeeden E.W. Grundlagen und Wege der Konfessionsbildung im Zeitalter der Glaubenskämpfe / E.W. Zeeden // *Historische Zeitschrift*. – 1958. – № 185. – S. 249–299.
2. Zeeden E.W. Das Zeitalter der Gegenreformation von 1555 bis 1648 / E.W. Zeeden. – München : Heyne, 1979. – 320 S.
3. Schilling H. Die Konfessionalisierung in Reich. Religiöser und gesellschaftlicher Wandel in Deutschland zwischen 1555 und 1620 / H. Schilling // *Historische Zeitschrift*. – 1988. – № 246. – S. 1–45.
4. Koch E. Das konfessionelle Zeitalter – Katholizismus, Luthertum, Calvinismus (1563–1675) / E. Koch. – Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2000. – 359 S.
5. Голубкин Ю.А. Из любви к истине / Ю.А. Голубкин // Лютер М. Время молчания прошло. – 2-е изд. – Харьков : Око, 1994. – С. 227–332.
6. Reinhard W. Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung / W. Reinhard. – Freiburg : Herder, 2004. – 128 S.
7. Der erbarn stadt Brunshwig christlike ordeninge to denste dem hilgen evangelio, christliker leve, tucht, frede und eynicheit / [Hg. v. E. Sehling] // *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. – Tübingen : Mohr, 1955. – Bd. 6. Halbband 1. – S. 348–455.
8. Christlike kerken-ordeninge im lande Brunshwig, Wulffenbüttels / [Hg. v. E. Sehling] // *Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts*. – Tübingen : Mohr, 1955. – Bd. 6. Halbband 1. – S. 22–81.
9. Die Augsburgische Konfession / [Hg. v. G. Gassmann]. – Erlangen : Martin-Luther-Verlag, 1988. – 150 S.
10. Die Reformation in Augenzeugenberichten / [Hg. v. H. Junghans]. – München : Dtv, 1973. – 537 S.
11. Fabian E. Die Entstehung des Schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1529–1531/33 / E. Fabian. – Tübingen : Find, 1956. – 182 S.
12. Moeller B. Deutschland im Zeitalter der Reformation / B. Moeller. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1999. – 224 S.
13. Klueping H. Die Konfessionelle Zeitalter. 1525–1648 / H. Klueping. – Stuttgart : Ulmer, 1989. – 436 S.
14. Hauschild, W.-D. Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W.-D. Hauschild. – Gütersloh : Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2005. – Bd. 2. Reformation und Neuzeit. – 978 S.

15. Васютин С. А. Шишигин К. А. Конфессиональное насилие в Германии XVI в. в исторической памяти / С. А. Васютин, К. А. Шишигин. – Режим доступа: http://www.sapsib.history.kemsu.ru/TEZIS/sbornik_nasilie.htm.

С.А. Кариков. Особенности лютеранской конфессионализации в Германии раннего Нового времени.

В статье рассматривается проблема лютеранской конфессионализации в Германии. Определены главные направления ее распространения, охарактеризованы программные документы. Сделаны выводы относительно усиления княжеской власти и лютеранской ортодоксии в середине XVI в. и взаимосвязи этих явлений.

Ключевые слова: конфессионализация, лютеранский, Реформация, евангелизм, Церковь.

S.A. Karikov. The Peculiarities of the Lutheran Confessionalization in Early Modern Germany.

The article deals with the problem of Lutheran confessionalization in Germany. The main directions of its distribution are defined and the program documents are characterised. The conclusions about strengthening of princes' power and Lutheran orthodoxy in the middle of 16th century and communication of these phenomena are done.

Key words: confessionalization, Lutheran, Reformation, evangelism, church.